

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ФЕНОМЕНУ «ПРОГНОСТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Олена Муращенко,
*Запорізький класичний ліцей
Запорізької міської ради Запорізької області*

Стаття розкриває актуальне питання формування прогностичної компетентності в майбутніх учителів початкових класів, досліджує природу та структуру цього явища, доводить його значущість для педагогічної практики. Детально розглядається й аналізується концептуальний зміст прогностичної професійної компетентності, який розуміється як здатність учителя передбачати події, тенденції та розвиток педагогічного процесу, адаптуватися до змін і використовувати прогнози ефективного навчання та виховання молодших школярів. Автор звертає увагу на ключові компоненти прогностичної компетентності, а саме: мотивація, змістовий аспект, операційні здібності, особистісні якості та когнітивні зміни, що впливають на якість педагогічного прогнозування.

Здійснено аналіз структури прогностичної компетентності майбутніх учителів початкових класів, виокремлено загальні та конкретні прогностичні навички, як-от: збір інформації, генерація гіпотез, постановка цілей, передбачення наслідків і варіантів видів діяльності, укладання індивідуальної програми особистісного розвитку дитини, перевірка правильності постановки завдань і моделювання, корекція моделі та ін.

Наголошено, що наявність прогностичної в складі професійної педагогічної компетентності робить учителів початкових класів більш конкурентоспроможними на ринку праці та сприяє ефективному здійсненню їхньої професійної діяльності.

Ключові слова: прогностична компетентність, прогностичні навички, майбутні вчителі початкових класів, прогнозування, педагогічний процес.

Постановка проблеми. В умовах глобальних соціально-економічних трансформацій, які спостерігаються в сучасному українському суспільстві, актуальності набуває проблема, пов'язана з роллю вчителя початкових класів та його функціонування в педагогічному процесі. Педагогу вже недостатньо володіти широким обсягом інформації та вміти адаптувати її для практичного застосування. Сьогодні йому необхідно бути мобільним і далекоглядним, здатним передбачати можливості розвитку системи освіти на основі науково обґрунтованих прогнозів. Зокрема, про це йдеться у Професійному стандарті «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», за яким прогностична компетентність учителів початкових класів розглядається як «важлива здатність прогнозувати, планувати освітній процес, безпечне освітнє середовище, а також результати навчання дітей, ґрунтуючись на сукупності прогностичних знань, умінь і навичок» [9].

Згідно з Концепцією «Нова українська школа», прогностичні вміння передбачають управління педагогічним процесом, чітке усвідомлення

вчителями початкових класів запланованих методів і прийомів навчання, педагогічне прогнозування результатів освітнього процесу, володіння прогностичними методами, генерування гіпотез і нових ідей тощо. «Учитель має володіти прогностичними компетентностями, які пов'язані з вимогами до його знань та особливостями професійної діяльності» [5].

Таким чином, майбутні вчителі початкових класів мають оволодіти прогностичними компетентностями та бути готовими до прогностичної діяльності, постійного самовдосконалення, що уможливить ефективне навчання й розвиток молодших школярів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати аналізу останніх досліджень і публікацій дозволили виявити численні дослідження, зокрема, методологічних і теоретичних аспектів педагогічного прогнозування (І. Підласий [7] та ін.), вимог до сформованості прогностичної компетентності здобувачів освіти (М. Севастюк [11]), формування прогностичних умінь у студентів педагогічних закладів освіти (О. Кабанська [4], М. Севастюк [11] та ін.), педагогічних умов і функціонально-змістової моделі формування прогностичної компетентності магістрів початкової освіти засобами інформаційних технологій (А. Кінешева та Т. Постоян [8, с. 124–130]) та ін.

Можемо констатувати, що останнім часом проблема прогнозування в освіті викликає все більшу зацікавленість, однак системні дослідження тільки-но розгортаються. Отже, соціальна значущість та актуальність порушеної проблеми, недостатній рівень її розроблення й наукового обґрунтування зумовили вибір теми статті.

Мета статті – конкретизувати феномен прогностичної компетентності майбутніх учителів початкових класів та визначити її зміст і структуру.

Виклад основного матеріалу. На підставі вивчення наукової літератури у визначенні поняття «прогностична компетентність» виокремлюються такі змістові лінії: педагогічна діяльність, розумові дії, психічний стан, якість особистості, властивість особистості. Наведемо думки деяких науковців. Отже, прогностична компетентність це:

- самостійна універсальна поліфункціональна педагогічна діяльність, спрямована на дослідження можливих тенденцій, перетворень і перспектив розвитку суб'єктів і об'єктів педагогічної діяльності [3, с. 11];
- розумові дії, що забезпечують отримання оперативної інформації про дослідницький об'єкт з метою оптимального розв'язання освітніх завдань і завдань подальшого розвитку кожного суб'єкта педагогічної взаємодії [11, с. 9];
- особливий психічний стан, що включає позитивне ставлення до виконання прогностичних функцій, наявність відповідних мотивів, професійних знань і навичок, особистісних якостей та здібностей, необхідних для ефективного виконання певного виду діяльності [6, с. 8];

- інтегрована професійно значуща якість особистості, що ґрунтується на системі прогностичних знань, умінь, навичок, попередньому досвіді та сприяє цілеспрямованому випереджувальному плануванню й передбаченню ймовірних змін у певній галузі, знаходженню альтернатив і вибору найбільш доцільних варіантів рішень професійних проблем з урахуванням потенційних ризиків і можливостей [13, с. 160];
- соціально значуща властивість особистості (А. Бунас [2, с. 52–61]).

Таким чином, прогностична компетентність є складним утворенням, психолого-педагогічним і професійно значущим феноменом, який має чітку структуру, тому в її інтерпретації знаходимо різні сполучення компонентів, зокрема мотиваційного, операційного, змістового, когнітивного, технологічного, результативного, особистісного та ін.

Розглянемо більш детально такі структури на прикладах (табл. 1).

Таблиця 1

Приклади структур прогностичної компетентності

ПІБ науковця	Кількість та назви компонентів
А. Кінешева [8]	чотири: мотиваційно-ціннісний, змістовий, технологічний, особистісний
Д. Пузіков [10]	три: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний
К. Халецька [12]	три: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний
В. Шаравара [13, с. 160]	п'ять: мотиваційно-ціннісний, теоретичний, технологічний, контрольно-рефлексивний, особистісний
Є. Бессараб [1]	п'ять: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, процесуально-діяльнісний, професійно-рефлексивний, особистісний

Отже, як видно з таблиці, у структурі прогностичної компетентності (п'ять прикладів) учені виокремлюють від трьох до п'яти компонентів; простежуються змістові лінії, як-от: когнітивний / теоретичний / змістовий (5); мотиваційно-ціннісний / ціннісно-мотиваційний (5); операційно-діяльнісний / процесуально-діяльнісний (3); особистісний (3); технологічний (2); контрольно-рефлексивний / професійно-рефлексивний (2).

Більш детальну інформацію щодо характеристики прогностичної компетентності подаємо в таблиці 2.

Як видно з таблиці, більшої уваги науковці надають отриманню знань, мотивації й цінностям, тому п'ятеро з п'яти вчених виокремили саме когнітивний / теоретичний / змістовий та мотиваційно-ціннісний / ціннісно-мотиваційний компоненти. Лише троє з п'яти (Д. Пузіков [10], К. Халецька [12] та Є. Бессараб [1]) вважають за потрібне наявність у структурі прогностичної компетентності операційно-діяльнісного / процесуально-діяльнісного компонентів. З іншого боку, А. Кінешева [8] та В. Шаравара [13] виокремлюють технологічний компонент. Однак, на нашу думку, його характеристики стосуються процесу діяльності та здійснення педагогічного

прогнозування під час педагогічної практики, що ототожнює цей компонент з операційно-діяльнісним / процесуально-діяльнісним і наближає до змістових аспектів мотиваційно-ціннісного / ціннісно-мотиваційного та когнітивного / теоретичного / змістового компонентів.

Таблиця 2

Характеристика компонентів прогностичної компетентності майбутніх учителів початкових класів

Компонент	Характеристика компонентів
1	2
Когнітивний / теоретичний / змістовий	<i>когнітивний</i> – знання про теорію й практику прогностичної діяльності в системі загальної середньої освіти (Д. Пузіков [10]); – поєднує теорію, методологію, методику та практику застосування дидактичної прогностики в освітньому процесі, зокрема види і призначення прогностичної інформації; види і форми прогнозів та шляхи застосування у професійній діяльності (К. Халецька [12]); – система методологічних, професійних, міждисциплінарних наукових знань; здатність до планування та цілепокладання (Є. Бессараб [1]); <i>теоретичний</i> – інформація, досвід, ідеї, що підлягають засвоєнню й визначаються специфікою певної галузі знань (В. Шаравара [13, с. 160]); <i>змістовий</i> – володіння спеціальними знаннями з педагогічного прогнозування; вивчення базових понять прогностики, осмислення сутності і змісту прогнозування у педагогічній діяльності, знання методів, видів, типів прогнозів та отримання уявлення про технологію побудови педагогічних прогнозів щодо підвищення результативності навчального процесу (А. Кінешева [8])
Мотиваційно-ціннісний / ціннісно-мотиваційний	<i>мотиваційно-ціннісний</i> – інтереси, потреби та мотиви до здійснення прогнозування у професійній діяльності; усвідомлення значення; внутрішня вмотивованість у необхідності постійного застосування прогнозування у професійній діяльності з метою підвищення результативності навчального процесу (А. Кінешева [8]); – самоактуалізація особистості та формування інтересу студентів до прогностичної діяльності (мета, інтереси, потреби, цінності та мотиви до здійснення прогнозування (В. Шаравара [13, с. 160]); – самоактуалізація особистості та формування інтересу студентів до прогностичної діяльності (мета, інтереси, потреби, цінності та мотиви до здійснення прогнозування в галузі освіти (Є. Бессараб [1]); <i>ціннісно-мотиваційний</i> – ядро прогностичної діяльності вчителя, довкола якого організуються складники інших компонентів зазначеної компетентності (прогностичні знання, вміння й навички, досвід тощо) (Д. Пузіков [10]); – формування інтересу й усвідомлення необхідності отримання прогностичних знань, а саме, ціннісне ставлення до процесу і результатів навчання; бажання пізнавати майбутнє та прогнозувати вірогідні шляхи розвитку своєї діяльності; ціннісне ставлення до професійної діяльності, пов'язаної з обміном та поширенням прогностичної інформації (К. Халецька [12]);

1	2
Операційно-діяльнісний / процесуально-діяльнісний	<i>операційно-діяльнісний</i> – вміння та навички, практичний досвід прогностичної діяльності у сфері освіти (Д. Пузіков [10]); – вміння і навички, практичний досвід прогностичної діяльності в освітній сфері (врахування та здійснення етапів освітньо-педагогічного прогнозування в галузі освіти; оприлюднення результатів прогнозування розвитку самоосвіти; застосування отриманих прогнозів у професійному зростанні (К. Халецька [12]); <i>процесуально-діяльнісний</i> – проєктувальні вміння (встановлення причинно-наслідкових зв'язків у контексті прогностичної діяльності; здійснення відбору засобів і пошук шляхів досягнення прогнозованої мети; планування та прийняття рішення щодо використання цілепокладання, прийомів і методів прогнозування; здійснення перевірки, аналізу й коригування розробленої прогностичної моделі; передбачення труднощів у прогнозуванні; реалізація принципів етики у прогнозуванні; відбір способів власної поведінки, взаємодії у процесі прогнозування) (Є. Бессараб [1])
Особистісний	– усвідомлення себе як фахівця, здійснення професійної самооцінки, здатність до саморозвитку та самоосвіти (характеристики: уважність, активність, самостійність, ініціативність, креативність, гнучкість мислення) (А. Кінешева [8]); – аналітичність; гнучкість і креативність мислення; емпатійні здібності, тактовність; організованість, дотримання професійно-етичних норм і принципів, саморозвиток особистості; чітке усвідомлення значущості прогностичної діяльності і бажання її здійснювати; здатність до прогнозування, можливість моделювання (В. Шаравара [13]); – особистісна відповідальність майбутнього викладача вищої школи за якість результатів професійної діяльності (Є. Бессараб [1])
Технологічний	– практична здатність успішної реалізації прогностичної компетентності у процесі професійної педагогічної діяльності; наявність практичного досвіду здійснення педагогічного прогнозування, що досягається у процесі виробничої та переддипломної практик (А. Кінешева [8]); – практична інтерпретація теоретичного компоненту (В. Шаравара [13])
Контрольно- рефлексивний / професійно- рефлексивний	<i>контрольно-рефлексивний</i> – професійне усвідомлення студента в межах реалізації прогностичної діяльності, самооцінка її результативності, спонукає до подальшого науково-професійного самовдосконалення (В. Шаравара [13]); <i>професійно-рефлексивний</i> – професійне усвідомлення й оцінювання процесу та результату власної діяльності; саморегуляція; самооцінка її результативності; спонукає до подальшого науково-професійного самовдосконалення (Є. Бессараб [1])

На жаль, тільки троє науковців вбачають за потрібне виокремити особистісний компонент, що дещо нівелює значення особистості у процесі прогнозування діяльності (А. Кінешева [8], В. Шаравара [13] та Є. Бессараб [1]).

Контрольно-рефлексивний / професійно-рефлексивний компонент виокремлюють тільки двоє (В. Шаравара [13] та Є. Бессараб [1]). Маємо зауважити, що в характеристиці цих компонентів акцентується на професійному усвідомленні, значущості здійснення самооцінювання та здатності до саморозвитку, самоосвіти та самовдосконалення.

За підсумками проведеного аналізу можемо говорити про чотири основні компоненти прогностичної компетентності, як-от мотиваційний, когнітивний, діяльнісний і рефлексивний.

Не менш важливим є те, що в операційно-діяльнісному / процесуально-діяльнісному компонентах вищезгаданих структур (А. Кінешева [8], Д. Пузіков [10]), а також у напрацюваннях науковців, як-от А. Бунас [2], О. Онаць [6], І. Підласий [7] акцентується на сформованих прогностичних вміннях. Їх розуміють як:

- можливість здійснення дій для отримання прогнозу (А. Бунас [2, с. 11]);
- спосіб виконання розумових дій, який дозволяє отримати оперативну педагогічну інформацію з метою підвищення ефективності освітнього процесу (О. Онаць [6, с. 8]);
- комплекс розумових і практичних дій, спрямованих на розв'язання прогностичних завдань на основі свідомого застосування психолого-педагогічних і методологічних знань у педагогічній діяльності (Д. Пузіков [10, с. 9]).

Зі свого боку, О. Онаць [6, с. 13–14] виокремлює загальні та конкретні прогностичні вміння. Так, структура загальних прогностичних умінь містить:

- збір діагностичної інформації про особливості кожного учня та колектив у цілому;
- генерацію гіпотез, перспектив розвитку особистості та колективу;
- формулювання цілей;
- передбачення наслідків і варіантів діяльності;
- проектування індивідуальної програми особистісного розвитку дитини;
- перевірку правильності постановки задач і моделювання;
- корекцію моделі;
- складання прогнозу.

Щодо конкретних прогностичних умінь, то науковець стверджує про важливість умінь прогнозувати:

- розвиток особистості, включаючи якість особистості, почуття, волю, поведінку, можливі відхилення в розвитку, труднощі у встановленні взаємовідносин з однолітками тощо;
- розвиток учнівського колективу, розвиток системи взаємовідносин;

- перебіг педагогічного процесу: труднощі учнів при засвоєнні нового матеріалу, результати їх застосування або методів, прийомів і засобів навчання та виховання тощо.

Нас зацікавила думка М. Севастюка [11] стосовно характеристик умінь у структурі інтегративної прогностичної компетентності студентів педагогічних факультетів. Таким чином, майбутні педагоги мають уміти:

- 1) здійснювати професійну педагогічну діагностику, ретроспективний аналіз для визначення закономірностей розвитку об'єкта прогнозу;
- 2) представляти процес можливого розвитку об'єкта передбачення;
- 3) формулювати й аналізувати педагогічні гіпотези;
- 4) встановлювати наслідки та використовувати методи екстраполяції педагогічних знань;
- 5) використовувати методи розумового експерименту моделювання;
- 6) конструювати педагогічну діяльність за реалізацією встановленого прогнозу та керувати процесом його реалізації.

З іншого боку, структура прогностичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів, обґрунтована А. Кінешевою [8], містить загальні та конкретні прогностичні навички.

Висновки. Здійснений аналіз питання формування прогностичної компетентності підводить до висновку про те, що прогностична компетентність майбутніх учителів початкових класів є обов'язковим компонентом їхньої професійної компетентності. Вона передбачає наявність професійно-прогностичних знань, практичних умінь, досвіду в галузі прогнозування та здатності застосування цього досвіду в педагогічному процесі; забезпечує їхню здатність передбачати та запобігати помилкам під час засвоєння навчального матеріалу молодшими школярами. Структура означеної компетентності орієнтована на вмотивованість особистості, наявність ціннісних знань, володіння різними технологіями й методами, що уможливають прогнозування педагогічного процесу, розвиток особистості та колективу.

Сформованість прогностичної компетентності майбутніх учителів початкових класів підвищує рівень їхньої професійної підготовленості, що забезпечує конкурентоздатність на ринку праці, ефективність професійної діяльності.

Перспективами подальших досліджень вбачаємо у визначенні нових принципів і підходів такого формування, здійснення порівняльного аналізу прогностичної компетентності майбутніх учителів у різних країнах світу, вивченні впливу особистісних характеристик на розвиток прогностичної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Список використаних джерел:

1. Бессараб Є. М. Формування прогностичної компетентності майбутнього викладача закладу вищої освіти : кваліфікаційна робота магістра спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» / наук. керівник Т. П. Голованова. Запоріжжя : ЗНУ, 2021. 84 с.

2. Бунас А. А. Прогностична компетентність як соціально значуща властивість особистості при прояві схильності до ризикованої поведінки. Вісник Одеського національного університету. Психологія. 2015. Т. 19. № 2. С. 52–61.
3. Дубасенюк О. А. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. С. 19–33.
4. Кабанська О. С. Формування вмінь педагогічного прогнозування в майбутніх вчителів у навчальній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.09 «Теорія навчання». Харків : [б. в.], 2011. 20 с.
5. Нова українська школа: поради для вчителя / під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : ТОВ «Видавничий дім „Плеяди“», 2017. 206 с.
6. Онаць О. М. Управління розвитком професійної компетентності молодого вчителя загальноосвітнього навчального закладу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 2006. 22 с.
7. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології. Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. Київ : Слово, 2004. 616 с.
8. Постоян Т., Кінешева А. Педагогічні умови формування прогностичної компетентності майбутніх магістрів початкової освіти. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015. № 7 (51). С. 124–130.
9. Про затвердження професійного стандарту «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» : затв. наказом Міністерства соціальної політики України № 1143 від 10.08.2018.
10. Пузіков Д. О. Теоретична модель прогнозування розвитку загальної середньої освіти. Український педагогічний журнал. 2017. № 4. С. 128–137.
11. Севастюк М. С. Формування прогностичних знань та вмінь у студентів педагогічних факультетів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.09 «Теорія навчання». Київ, 2000. 17 с.
12. Халецька К. Модель формування прогностичної компетентності майбутніх вчителів математики. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / редактори-упорядники М. Пантук, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 67. Том 2. С. 351–356.
13. Шаравара В. В. Структура прогностичної компетентності майбутніх бакалаврів комп'ютерних наук. Теорія і методика професійної освіти. 2020. Вип. 24. Том 2. С. 159–163.

MURASHCHENKO O. ESSENCE AND STRUCTURE OF THE PHENOMENON «PROGNOSTIC COMPETENCE» OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

The article «Essence and structure of the phenomenon «prognostic competence» of future primary school teachers» is devoted to the actual problem of the formation of prognostic competence in future primary school teachers. The research focuses on studying the nature and structure of this phenomenon in order to determine its significance for pedagogical practice.

The article considers and analyzes the conceptual content of prognostic professional competence, which is understood as the teacher's ability to predict events, trends and the development of the pedagogical process, as well as adapt to changes and use forecasts of effective teaching and education of younger schoolchildren. The author